БІБЛІОТЕКА “ОРЛИКА“

Проф. С. ГАЄВСЬКИЙ

(Єпископ Сильвестер)

На послугах у сусідів

НАКЛАДОМ В-ВА «ОРЛИК»

БІБЛІОТЕКА «ОРЛИКА»

Випуск 1

Ярослава Степановича Масляка шанує автор

[illegible]

9. IX. 50 р.

На послугах у сусідів

Проф. С. ГАЄВСЬКИЙ
(Єпископ Сильвестер)

На послугах у сусідів

(З пам'яток XV століття).

Праці членів УВАН

Накладом В-ва «ОРЛИК»

1948

Відбитка з журналу ОРЛИК ч. 3, 48

Була сила, та позички з'їли.
(Т. Шевченко).

I.

ВСТУП.

Україна з глибокої давнини перебуває під тиском різних народів, що переходять через її багаті й добре оброблені поля та грабують їх. Нищаться культурні здобутки нашого народу й вивозяться в різні сторони далеко за межі України. На чужині дещо зберігається, а дещо гине й переходить в непам'ять.

Хто її тільки не нищив? Лякали колись дітей татарами. Вважалося, що не було страшнішого лиха, як напади татар. Але тоді можна було сховатися за полубічок у коморі, пересидіти в леваді чи лісі й уникнути ясиру.

Після татар «помагали» брати з півночі. Трудно заперечувати поширену думку, що «братня поміч» з півночі перевищила напади татар. Так само й «нечувана поміч партії й уряду» коштувала українському народові татарських нападів, взятих потрійно: так вибрали все збіжжя, що не було чого брати.

«Недоїмку» подарували й назвали таку даровизну — «нечувана поміч партії й уряду». Така «поміч» коштувала українському народові кілька мільйонів померлими від голоду. А в історію це входить як «нечувана поміч» . . .

Знає український нарід і «пацифікацію» на західніх своїх землях. Нищівна вигадливість пацифікації та її тонкощі хіба не варті «нечуваної помочі партії й уряду» на сході? Способом нищення одне другого варто. Все несло й несе нищення й загладу культури й людности . . .

Перевищив усе гітлерівський нацизм. Все робилося, як кажуть, »в білих рукавичках». Вищі наукові й науково-культурні заклади, як Академія Наук, Інститути, Музеї, переводили на консервацію, а культурні цінності вивозили на захід. На прохання розписки партієць-гітлеровець показував револьвер . . . і річ упливала на захід, щоб ніколи не повернутися на Україну.

Унікуми з книжкових фондів академічної бібліотеки таким способом уплили з німцями, а в додаток до культурного варварства при відході з Києва вивезено картковий каталог академічної бібліотеки. Без каталога шестимільйонова бібліотека перетворилася в звалище, бо вже нема по чому встановити нестачу й поповнити її якимсь культурним способом. З академічних музеїв вивезено раритети музейно-геологічної давнини на Україні. Це також зветься «поміч» культурної Німеччини.

Оглядаючи такий безперервний процес нищення, радіємо тим щасливим обставинам, коли десь на чужому культурному закутку знаходимо випадкові залишки української культури. Збирання таких випадкових залишків української культури на чужих теренах науковці називають працею на «смітниках науки». Мало доводиться таким науковцям находити тих залишків, щоб відтворити безперервну картину розвитку у всіх ділянках.

Історики відновляють політичне життя нашої минувшини з окремих фактів княжих взаємин з панівними дворами західньої Европи. До місцевого життя й народнього побуту такі взаємини з королівськими дворами розкривають політично-ідеологічні зацікавлення тогочасної культурної верхівки народу.

Образотворче мистецтво, широко розвинуте в давнині на Україні, слабі залишки оставило на місці свого виникнення й розвитку. Зате епізодично, але епізодами виразними, у сусідів відтворює характерні особливості схрещування двох напрямків з Візантії й Заходу.

Малярство часів Палеологів (1204—1261) схрещується на Україні з західнім реалізмом і дає осібний вид мистецтва. Збереглося воно у фресках за межами України в тих містах, які обслуговували наші майстри. Збереглися такі залишки глибокої давнини в Кракові, Сандомирській катедрі, Люблинському замку, в Гнезні, опочивальні польського короля Володислава Ягайловича і т. д.

Друкарську справу, як тільки вона виникла в половині XV століття, українці починають використовувати для себе. Своя батьківщина в той час не придатна для такого культурного діла. Коло 1491 року організується друкування церковних книг у Кракові. Технічним виконавцем друкування стає Швайпольт

Фіоль, німець з походження, а текстовий догляд ведуть українці. Засудження Фіоля розпорошує культурних людей цього фаху. Появляються вони на Семигородщині. Робота їх перехрещується з виданнями Божидара на півдні й Скорини на Білорусі, щоб у наступному XVI в. розвинутися на українських землях в Острозі, Львові, Заблудові, Стрятині, Почаєві тощо.

Особливого характеру набуває розвиток письменства й літератури. З найдавніших часів Україна сполучається з Візантією через Чорне море. Взаємини відбуваються в ділянках військових, торговельних і культурних. Після прийняття християнства Україна дістає письменність — релігійні книги, а також і світські твори.

В кінці X століття (988) охрещує киян Володимир Великий, а в XI столітті світська література не тільки сприймається від Візантії, а на місці обробляється до смаку й зацікавлення літературно очитаних людей. Літературне оброблювання світської повісти показує високий рівень інтелектуального розвитку в ту добу на Україні.

Широкі закрої знайомства з світською літературою, почавшись ще з XI ст., розвиваються далі й зміцнюються впродовж наступних століть. Переходить це в добу українсько-литовсько-польської державности. В цих нових обставинах український культурник як і на ділянці образотворчій, так і на ділянці літературній обслуговує литовських і польських маґнатів.

З Візантією потрохи Україна втрачає зв'язки. Чорне море облягають татари й турки. Культура гордої колись столиці Нового Риму потрохи занепадає, а після завоювання турками й зовсім зникає. Для України це не є несподіванкою.

В час жвавих зв'язків з могутньою ще Візантією українська верхівка зноситься й з Заходом, по-своєму реаґує на церковний розрив 1054 р. в Царгороді та свою молодь не перестає висилати на науку в західні держави. Український культурник на заході здавна насидів собі теплі місця в багатьох університетських осередках, починаючи від Кракова і Праги й кінчаючи Римом, Кембріджем та Парижем.

Пізніше таких осідків, де буває українська молодь, нараховують до 20 (Прага, Краків, Вильно,

Ольмюц, Інґольштадт, Відень, Лейден, Ляйпціґ, Париж, Амстердам, Оксфорд, Кембрідж, Рим, Падуя, Данціґ, Keнiґсберґ, Галле, Ґетінґен, Едінбурґ).

Серед дослідників держалася думка, що в давнині літературні твори спочатку заносилися до Польщі й там їх з західньої мови перекладали на польську мову, а тоді вже з польської мови наші культурники перекладали на давню літературну українську мову.

Інших можливостей не було з чого припускати. Давнина нічого нам не залишила на рідних «смітниках науки», а чужим не до того було, щоб про нашу давнину дбати, її вишукувати й досліджувати. Коли часом виникала якась тарабіда, то не знали, як її трактувати й як використовувати.

Несподівано заговорили сторонні науковці на цей раз польські, потішивши нас незвичайною знахідкою. Чим далі в глиб століть, тим такі літературні знахідки набувають цінности й історичної важности. Для польських науковців такі знахідки дуже дорогі й викликають багато серед них замилування й утіхи. Бо з XV століття, тобто з початків розвитку культури слова, в них пам'яток нема. В тому їх випередили чехи й українці.

Одну таку пам'ятку з XV ст. знайшли польські науковці. Серед них виникли різні міркування щодо самої пам'ятки та тої особи, що її створила. Пам'ятка ця — це латинська повість про Олександра Македонського, чи скорочено в нас «Александрію» з пам'яток XII ст. Нас цікавить ця пам'ятка тому, що з перехресних перетрактацій польських науковців виявилася несподівана річ: пам'ятку переклав у другій половині XV ст. не поляк, а українець, перекладаючи з латинського джерела на польську мову.

В ролі сторонніх глядачів нам залишається тепер прослідити ввесь хід викриття пам'ятки, поступове зацікавлення нею, ставлення до автора спочатку як до поляка, а далі як до українця. Таке спостереження принесе нам деяку науку, а також і культурну користь.

II.

ПЕРЕКЛАД УКРАЇНЦЕМ З ЛАТИНСЬКОЇ НА ПОЛЬСЬКУ МОВУ.

В кінці XIX ст., тобто в дев'ятдесятих роках того

століття, розвинувся був особливий інтерес до давніх літературних пам'яток у формі стародруків, а особливо до рукописних примірників. Дбайливі творці російської державности назбирали цілі гори таких пам'яток в бібліотеках, архівах і музеях обох столиць Російської держави.

Спочатку ішли огляди й описи пам'яток, а далі вже наступав час вивчення й пильного студіювання збереженої старовини. В такий час і згадана пам'ятка впадає в око дослідників усіх ґатунків, що працюють для російських наукових закладів, а далі й польських науковців.

Серед петербурзьких рукописів вперше схарактеризував коротко рукопис польською мовою про Олександра Македонського дослідник А. Брюкнер. Називає науковець і перекладача латинським титулом — Laurentius, а польською мовою прозиває Wawrzyncem.

З того часу наукова критика уділяє уваги цьому рукописові. Згадує його російський академік А. Н. Веселовський; за ним говорить про нього в своїх оглядах. про середньовічну світську повість у Польщі — С. Пташицький. А особливо слідкує за ним професор А. Брюкнер: він відгукуєтсья на огляди С. Пташицького, рецензує їх та згадує про рукопис у спеціяльній роботі.

Скрізь цей перекладач повісти про Олександра Македонського з латинської мови на польську мову зветься Леонард Бонецький, бо в кінцевому записі перекладу Лаврентій назвав село Бончу місцем свого перебування.

Зацікавленість пам'яткою з XV ст. так сильно захопила аматорів старовини, що в двадцятих роках XX століття в польському науковому органі в Варшаві надруковано цю пам'ятку в цілості, сторінка в сторінку, вірш за віршем ,рядочок в рядочок, розміром картки (20×13,8)' оригіналу.

Хоча показано том IX видання, але друкування мало тривати довгий час, бо на обкладинці стоїть рік 1914, а на титульному листі поставлено 1920 р. з таким ось наголовком: «Historia Alexandra w tlumaczeniu Leonarda Bonieckiego z roku 1516. Wydal z rekopisu Miroslaw Zbigniew Przegonia Krynski».

На рукописі рукою нашого земляка з XV ст. написано інший наголовок, близький до латинського

оригіналу з інкунабула. Видавець на кожній сторінці тексту внизу додав латинський текст з інкунабула 1494 р., але пізніші спостереження над неточностями показали, що в руках нашого перекладача був латинський текст старинного видання.

Виготовляючи текст до видання, видавець сумлінно поставився до зовнішніх особливостей письма, з яких можна схарактеризувати особу перекладача. Особливості письма показують, що писала текст людина вже літня. До того ж вимір письма на початку писання, по середині й на кінці тексту зовсім розходяться висотою літер, шириною, рівністю ліній тощо.

Неоднаковий вимір письма свідчить, що робота над перекладом мала тривати значний час. Коли означено переклад 1510 роком, то цей час треба вважати за останній термін виготовлення перекладу та передачу його замовцеві. Початок роботи мусів наступити кілька десятків років перед тим.

Підходимо до питання про початок роботи перекладача, а разом з тим і уточнення часу надрукування латинського оригіналу, яким користувався наш земляк при перекладі роману про Олександра Македонського. Перший латинський інкунабул надруковано 1486 року. З того часу мала розпочатися робота над перекладом. Коли зважити на спостереження видавця щодо неоднакового виміру письма, то це й буде відповідати тим 24 рокам, які лежать між цими двома датами: вихід інкунабуля 1486 р., закінчення перекладу — 1510 р.

Спостереження над письмом перекладача видавцеві потрібне було для характеристики рукопису. Нам воно придалося для характеристики особи перекладача як українського культурного діяча другої половини XV століття, що своєю 24 літньою працею над перекладом на польську мову латинської повісти обслуговував сусідів, а не свій нарід.

Що ж становить з себе ця літературна пам'ятка другої половини XV ст.? Відповідь на це питання схарактеризує культурне обличчя нашого діяча того часу і ті обставини, в яких доводилося йому працювати. Матеріял на книжці досить коштовний: оправа шкіряна на товстих обкладинках, на яких накладені золоті прикраси й золотий надпис. Пожовклий тепер папір був доброго виробу, свідками цьому є філіґрани.

Ввесь рукопис складається з 22 зошитів. На зошитах поставлено сиґнатуру внизу ґотичними літерами. Ця особливість поруч з іншими ознаками зближає роботу перекладача з практикою переписувачів давньої Руси-України, показуючи на письменницьку вправність певного культурного оточення, в якому виріс перекладач.

Сиґнатурою на кожному зошиті означали кількість листів у рукописах. Таку сиґнатуру ставили внизу. В слов'янських рукописах кирилицею таку сиґнатуру означували слов'янською літерою. В польському рукописі, виготовленому нашим земляком Лаврентієм, сиґнатуру поставлено ґотикою.

Випадок з сиґнатурою веде нас до тої ж нашої давньої традиції, що її стосували стало в виконанні рукописів кирилицею. Перенесено цю традицію і в стародруки: у Фіоля зошити мають такий самий спосіб обчислення. Присутність ґотики показує на природну вправність, здобуту з шкільної лави. Таку вправність людина набула за межами своєї батьківщини і не в межах литовсько-польської держави XV ст. Таку вправність набули на заході в культурних центрах Европи.

Писано переклад чорним атраментом, а заголовки на початку до картки 14-ої — кіноварні. Ініціяли в рукописі кіноварні, а на початку трапляються часом блакитні й зелені. Такий спосіб зовнішнього оформлення польського рукопису ставить його поруч з рукописами Київської Руси-України, що мають таке саме зовнішнє оформлення.

Запозичене від Візантії зовнішнє оформлення рукописів на Україні доведене до вищого ступеня мистецької досконалости. Ілюстрацією такого способу оформлення збереглася Остромирова Євангелія як найстарша пам'ятка. Пізніші пам'ятки в межах цікавого для нас часу (XII—XV ст.) визначаються такими самими зовнішніми прикметами.

Тільки до сторінки 10-ої перекладач витримує свою звичку, а далі чомусь зневіряється й заголовки виконує чорним атраментом, ніби не вистачило коштовного матеріялу на продовження прийнятого на початку зовнішнього оформлення рукопису латинкою, а не кирилицею.

Опис матеріялу й золотих прикрас показує на заможного замовця. Отже коли так, то недостачею ма-

теріялу не можна пояснювати відсутність кольорових заголовків та ініціялів. Знеохочення перекладача могло виникнути і від індеферентности до цього роду прикрас серед його нових замовців, що не були обізнані з мистецькими традиціями виконавця рукопису.

Наснажений був наш перекладач київськими традиціями незвичайно сильно й повною мірою. Не обминув він ні одного звичаю, властивого давнім «списателям». Робили наші «списателі» ґлоси, робить їх і перекладач польської пам'ятки; робили «списателі» в кінці своєї праці записи, робить такий запис і Лаврентій, додержуючися рідної йому традиції.

Одна з таких ґлос особливо характерна і цілком розкриває перед нами обличчя автора. Коло слова «grifones» перекладач ставить ґлосу «nog» Видавець обходить таку річ мовчанням, бо це його не обходить цілком, як технічного виконавця. Проф. А. Брюкнер спиняється, але не знає джерела, виведеного з Київської традиції.

Ґлоса «nog» розкриває культурно-духове обличчя перекладача Laurentius's цілком. В латинській Historia de proeliis та птиця, що підносить Олександра Македонського в височину, зветься «grifones.» В Александрії з грецького джерела, обробленої на Україні в так звану 2-гу редакцію, та птиця, що підносить Олександра в височину, зветься «ногъ».

Поставивши в латинському тексті ґлосу з 2-ої редакції Александрії, тобто тої українізованої обробки, що з XII ст. існує серед українських читачів і своїми літературними формами й фразеологією впливає на них, — наш перекладач цілком виявив приналежність свою національну й культурну.

На останній сторінці рукопису перекладач зробив запис: Iste liber est finitus per me Leonardum de Buncza in die Sabbathij letare anno Domini millesimo quingentesimo decimo. — Написану перекладачем дату 1510 довгий час початкового інтересу до пам'ятки вважали за рік виготовлення рукопису. Видавець початок праці над перекладом відсовує в глиб часу аж до року 1486-ого, що цілком відповідає природному ходові речей.

На особі перекладача видавець рукопису спиняє свою увагу. Про особу Лаврентія Бонецького видавець висловлює ту думку, що перед нами «людина літня, з мовою й стилем першої половини XV ст.»

Про письмо він також говорить, що воно «ґотичне, міцне, початку XV ст.». Такий присуд каже нам припускати старий вік перекладача в час виконання рукопису.

Відносячи культуру перекладача на першу половину XV століття, видавець разом з тим відносить творця рукопису вихованням та виробленням культурних звичок до середньої Европи. А згадка в записі про Бончу каже шукати батьківщину його в західніх частинах Польщі, вважаючи перекладача за справжнього поляка.

Шукаючи батьківщини, видавець натрапив у Мазовеччині с. Бончу й утворив шляхетну генеалоґію авторові рукопису. В тому селі найшлося досить родин з прізвищем Бонецький. Видавець утворив давність шляхетського роду й уклав герб панів Бонецьких, припускаючи далі різні міркування щодо службової кар'єри Леонарда з роду Бонецьких.

Підійшов до справи з іншого міркою й в іншому місці почав шукати батьківщини Вавринця чи Лаврика, як він назвав цього давнього культурного працівника, проф. А. Брюкнер. Як уважний дослідник, цей науковець розкрив дійсне обличчя перекладача латинської повісти на польську мову. Встановивши чужинецьке, не польське походження перекладача, шляхетний професор наговорив про цього культурного працівника глибокої давнини цілий міх всякої всячини.

Як вказувано вище, проф. А. Брюкнер цікавиться пам'яткою дуже давно. Починаючи від 1889 року, він уділяє їй уваги сам і заохочує до цього інших. Але поки не було друкованого тексту, не можна було перевести аналізу мовного складу оповіді. Над видрукованим текстом стало можливим розглянутися якслід.

Аналіза мови перекладу виявила значну кількість «русизмів», як каже науковець. Вони, ці «русизми», привели дослідника з Мазовеччини на Холмщину. Село Бонча є в Красноставському повіті над Войславкою на захід від Войславич, де українська етнографічна лінія переплітається з польською людністю, становлячи основу населення в тому містечку чи селі.

Встановивши село Бончу на українській території, польський професор ретельно визбирав всі ха-

рактерні «русизми» в рукописі, назвавши й розвідку свою про цю пам'ятку — «Руськопольський рукопис з року 1510». З позиції польського громадянина проф. А. Брюкнер почав дошукуватися виправдання такого явища.

Міркуючи в напрямі виявлення відсталости польської творчости в той час перед сусідніми слов'янськими народами, науковець константує, що існують «акти, королівські едикти, а нема літератури. Чехи опановують польські пісні, Русь перекладає леґенди й апокрифи, а за народню літературу — глухо».

Для вченого дослідника потрібні хоч для себе самого виявлення таких явищ, і він говорить до своїх земляків: «Не міряймо культури літературою». На його думку, ці два явища бувають незалежні. Може бути висока культура, а літературну ділянку можуть обслуговувати представники іншого народу, що на деякий час можуть і опановувати культурну ділянку, поки найдуться свої люди.

Дослідник польської культури находить для себе втіху в пізніших проявах польської активности, коли, як він каже, «стала Русь мала й Біла під вплив польської мови. З кінця XVI століття через усе XVII ст. просякла польською мовою західня «рущизна» — Київ, Львів і Вильно».

Взаємне перехрещування культурних впливів дослідник ясно враховує й прямі й зворотні явища уловлює. Дійсно, бували часи, що «руськість» репрезентувалася як польськість, але бували й відворотні явища, коли польськість була заливана українством. Подібні явища бували. Науковець це констатує, і це становить його додатню рису як вдумливого дослідника.

Допомога в культурній ділянці не була одинока. Коли в Польщі перемогла потанська реакція, Ярослав Мудрий в порозумінні з Генрихом III відновляє знищене поганством християнство й садовить на королівському столі Казимира Відновника. То була політична акція, скерована на користь Польщі. Праця Леонардова — позитивне явище для польської культури.

Охороняючи національну чистоту й недоторканість, проф. А. Брюкнер вишукує неґативні риси в роботі Леонарда Бонецького. В цих заходах науковець затрачає перспективу й розцінює явища не з історич-

ної перспективи, а стає на критерій нашого часу. З такого становища найдеться багато від'ємних моментів у роботі Леонарда Бонецького.

Перед тим як наводити характерні особливості перекладу, в яких дослідник вбачає невміння й некультурність перекладача, треба задуматися над тим, в якому стані тоді перебувала справа мовної техніки в поляків.

Ми говорили про те, що Ярослав Мудрий відновляв у поляків християнство, знищене поганською реакцією. Після боротьби затверджується католицизм. В письменстві затверджується латинська абетка. В поляків не було своїх Кирила й Методія, творців польської абетки. Для спеціяльних польських звуків ніхто не придумував нових знаків, а умовно кількома знаками латинської абетки означалися такі звуки. Не зразу утворилися спеціяльні знаки для носових звуків; фрикативні приголосні означалися по-різному; так само по-різному означалися тверді й м'які голосні звуки.

Навіть у XIX ст. в західніх і східніх частинах Польщі існує не однаковий спосіб писання дієслівних та прикметникових закінчень або нарізного чи сумісного писання прислівників та деяких часток. Що ж говорити за XV століття? Перед нашим земляком тоді стояли непоборні трудноці.

Для означення м'якости голосівок перекладач вживає то ігрека, то іншого способу. Особлива фрикативність польської мови, що її тільки нагадують наші **ж, ч, ш, щ, дз,** різними способами подається в перекладі; зовсім не видно в перекладі окремих знаків для носових звуків. Таких знаків тоді ще не мала система. З закінченнями в перекладі повна невиразність, залежна від браку системи в той час.

Проф. А. Брюкнер дає характеристику того українця, що поставив своє ім'я на перекладі з латинської мови на польську 1510 р. в Бончі. Визначення дано не тільки в напрямі перекладницького фаху, а зачеплено національно-соціяльний стан, суспільне становище, службову належність, релігійність і т. д.

На думку дослідника, це — «селянський синок Ленарт». Тому що він католик, зве себе — Леонард. Панам Бонецьким ніколи не підходило таке йменння простого селянського походження. Тільки для польського перекладу він причепурив його латинським

оформленням, а в звичайному селянсько-двірському побуті він звався Лаврентій або просто Лаврик чи Лаврін.

Послухаємо й далі міркувань професора. Переклад Лаврик робив для якогось литовського пана, який наслухався за Македонця при Литовському дворі; латинської мови він не знав, а в польській трохи маракував. Такий, нібито, литовський пан доручив своєму дворакові, щоб він за невисоку платню переклав з латинської на польську мову «Historia de proeliis», що тоді була популярною на заході.

Литовський панок платив своєму дворакові мало. А яка плата, така й робота. Лаврикові платили гарабіду, а він працював недбало. Він читав латинський текст в оригіналі; а як не вдавався переклад, Лаврін вписував живе латинське слово, перекладаючи слово за словом. Переклад вийшов недбалий і неохайний, як визнає польський науковець.

Осудивши так суворо роботу нашого земляка, дослідник переміняє тнів на прихильність і радить прихильно поставитися до цієї його праці. Розуміється, каже він, при убогості в давнині текстів і таким перекладом не варто нехтувати. Після довгих міркувань у дослідника укладається стислий висновок: «Переклад Ленарта є найподліший у нас і на Русі». Так атестував польський представник нової культури працю нашого земляка на зорі зародків розвитку польського живого слова, коли своїх працівників ще не було. Висококультурні тоді українські кола дали поміч своїм сусідам, а їм за те тепер так дякують.

Щоб більше знецінити працю Ленарта Бонецького, дослідник називає його не перекладачем, а лише копістом, з якогось давнішого рукопису. Під певним настроєм науковець сприймає цю працю нашого земляка як брульйон, а не начисто зроблений переклад. Професор з обридливістю каже: «Як п'яний писав». Так він спротивився делікатному польському громадянинові, що ні одної позитивної рисочки за ним не може запримітити.

Тільки А. Брюкнер зараховує Лаврика до категорії техніків справи, а не творців. Інші польські культурні діячі вважають Леонарда Бонецького за перекладача, тобто за культурного діяча. За переклад вважали труд Леонарда з Бончі історики польської літератури Кржижановський, Мацейовський та видавець Кринський. Ніхто з них не дошукувався націо-

нального обличчя перекладача. Всі вони вважають його за поляка. Вишукували навіть для нього герб, як ознаку шляхетности.

Видавець Кринський залишається при своєму погляді, що замовець мав бути багатим паном, бо книжка розкішно оздоблена й гарно прикрашена. Пам'ятка з такими дорогоцінними оздобами ніяк не нагадує брульйону. У проф. А. Брюкнера розкрилося національне обличчя перекладача, а за тим уже зродилися й інші понизливі припущення. Замовцем став не польський шляхтич, а литовський малокультурний панок, що мало платив перекладачеві, як своєму двоpакові, а той працював недбало, як це належить лінивим дворакам.

III.

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИК XV СТОЛІТТЯ.

Багато наговорено вигадок і припущень на культурного працівника глибокої давнини. Відношення польських дослідників до особи перекладача як поляка і як українця нагадує чехівську анекдоту про генеральського собачку.

На базарі впіймали бродячого пса і «надзиратель» готовиться запроторити його в гицлеву будку, наділяючи найбруднішими епітетами. Але хтось з жалем промовив: «Та це ж песик генерала Миловидова!» Надзиратель зразу витягнувся в струнку, взяв «по швам», зробив приємний вираз лиця й заговорив до собачки: «Бідний песик! Так і видно, що благородна худобинка! Який гарний хвостик, проділь на голові».

Вже збирається «надзиратель» поліцаєм відправляти песика до генерала, коли хтось з натовпу випалює: «Та це зовсім не гереналів пес, а тільки схожий на генеральського песика». Надзиратель зразу міняє тон: «Та й я кажу: хіба такий задріпаний псюра може бути генеральським?»

Отак сталося й з нашим культурним діячем XV століття. Поки його мають за поляка, йому укладають герб і шляхетну фамілію; труд його заслуговує найвищих похвал за дорогоцінні прикраси, за чіткість виконання тощо. А як тільки встановилося національне обличчя, все зразу змінилося на гірше: замовець — не поляк, а литовець, виконавець — не шляхетна особа, а двірський наймит, що працював недбало, «як п'яний».

Наговорена зайвина сама собою відпадає, як ненаукова й подиктована національною застережливістю та виключністю. З обслідування пам'ятки встановилися об'єктивні свідчення зовнішнього оформлення рукопису. Ті дані придатні до характеристики особи творця пам'ятки.

Незаперечні свідчення виводяться з характеристики рукопису щодо його виконавця:

1. Переклад пам'ятки роблено з латинського інкунабула, що його перше видання вийшло 1486 року. З виданням 1494 року пам'ятка має розходження, і тому не можна те видання вважати за оригінал перекладу.

2. Праця над перекладом тривала досить довго й закінчилася 1510 року: характер письма (на початку літери з рівними лініями достатнього інтервалу, в кінці вужчий інтервал і тремтячі лінії) показує на довгий час писання. Виконувала те писання людина літня, що мала вже устійнений стиль у письмі, мові й вислові.

3. Міцне устійнене ґотичне письмо має виразні прикмети стилю, що існував у першій половині XV століття. Вправність писати ґотикою набута в молодих літах автором перекладу; набували її в тих місцевостях західньої Европи, де ця форма письма сприймається молоддю на шкільній лаві. Звідси висновок, що автор рукопису вчився в західній Европі в якомусь великошкільному центрі.

Окремі риси пам'ятки розкривають перед нами особу автора, показують на його ідейне наснаження. В окремих моментах таке наснаження дуже яскраво виступає, показуючи зв'язок перекладача з культурою Київської Руси-України. Про ґлосу «nog» ми вже говорили. Інші вислови ведуть до тієї самої традиції.

Кілька разів перекладач уживає слова «czerlony» в значенні вислову з «Слова о полку Ігоревім» «червлени». Solidos aureos (дукати) Лаврентій перекладає словом korabelniki. Цей термін — це давня українська назва англійських монет, що мали на собі вирізьблений корабель. Латинське слово plotanus перекладено терміном drzewo jaworowe; а латинському виразові latrunculus перекладач дає термін lotr; це також термін із Александрії української обробки XII ст.

До групи наведеної термінології належить іще багато висловів. Над латинським ceneros надписано

слово rekomyja (рукомия). Латинське слово statuae перекладає Лаврик словом obrazy. У потрібному місці замість польського слова wysep ставить wyspa і т. д. Все це фразеологія з названої Александрії української обробки XII ст.

Для перекладача з Бончі проф. А. Брюкнер встановив характерні мовні особливості. У нього тверде «р» — lekara він має часто h замість g: hukem hladkost; польське сполучення звуків ar переходить у Лаврика на er: pozerla Зібрані особливості в мові перекладача характерні й властиві українцеві західньої говірки української мови.

Часто в нашого земляка не навертається польський термін, а рідний завжди напоготові. Замість польського piechot перекладач з Бончі вставляє український звуковий комплекс pies ki.

Польські дослідники, як вказано вище, розійшлися в погляді на Лаврика. Одні вважають його за автора, а інші тільки за копіста з якогось старшого рукопису. Для нас така розбіжність не має значення. Коли він був тільки копістом, то йому не належать такі вислові, як nog, drzewo jaworowe, korabelniki тощо. Копіст не міг їх вставити в списуваний ним польський текст.

Такі вислови належать тому українцеві, що мав перед собою латинський текст і перекладав його на польську мову. Тільки він міг від своїх знань заводити в оформлюваний ним польський текст такі слова, як korabelniki тощо. Ніякий копіст не міг придумати щось подібне; бо він уже не бачив перед собою латинського первовзору solidos aureos.

Коли визнати цю пам'ятку за копію чи список, як твердить проф. А. Брюкнер, то в такім разі стає питання про окрему течію в польській літературі й культурі на світанку її юнацького розвитку, коли за словами А. Брюкнера були акти, королівські едикти, а не було літератури. Прогалину відсутности польських працівників заповнили українські культурні діячі, що не переводилися з часів існування Української Держави.

З поданих даних у справі вияву постаті культурного українського діяча XV століття можемо встановити таке:

1) Переклад з латинської на польську мову в XV ст. робила літня людина, що була в своєму фаху

вправна і мала вироблений сталий світогляд та культурні звички, набуті з освоєння літератури Київської княжої доби (XII—XIII ст.) та науки в школах середньої Европи.

2) В зовнішньому оформленні рукопису (ініціяли, заставки, заголовки) застосовано мистецькі засоби, якими по-мистецьки оформлялися рукописи на Україні з часів княжої доби Київської держави.

3) Неурегульованість правопису й відсутність в той час пристосування латинської абетки до живих потреб польської мови творили великі й часто непоборні труднощі перекладачеві в його роботі. Маючи вправність і знаючи живу польську мову, перекладач означав кількома знаками латинської абетки, не завжди однаковими; фрикативні звуки польської мови, зачисляючи сюди й звук «s».

4) В своїй роботі перекладач несвідомо для себе виявляв природні особливості своєї матірньої мови. Мовні звороти та фонетичні оформлення звуків виявили в ньому представника західньої говірки української мови (галичанин чи холмщак).

5) При загальному невисокому рівні освіти й письменности ще з татарського лихоліття освічені люди зустрічаються переважно серед духовенства, поминаючи княжі роди; найбільше трапляються в школах на заході члени духовних родин; повернувшись з науки, вони несуть різну урядову й освітню роботу при дворах родовитої шляхти і виконують на замовлення багатих панів перекладову роботу з тих мов, що вивчали на заході.

6) Одним з таких культурних представників є перекладач з латинської на польську мову повісти про Олександра Македонського, що тоді широко славилась під титулом: Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis, витіснивши такий же роман з грецького джерела. Польські науковці звуть його Ленартом Бонецьким чи спрощено Лавриком. Він сам вписав собі ім'я L enardu в тому записі, що виконав на кінці праці, наслідуючи давніх списувачів часів Київської Руси-України.

IV.

ПОВЧАННЯ РОЗСІЯНИМ НА ЧУЖИНІ.

Отак випадково довідуємося з чужих джерел про

наших культурних працівників глибокої давнини. Недаром встановився навіть звичай називати таку пошукувальну роботу «працею на смітнику науки». Найцінніші пам'ятки нашого народу найшлися отак випадково на чужих землях.

Дорогоцінна пам'ятка «Слово о полку Ігоревім» найшлася далеко на півночі в Московщині в збірнику ігумена бідненького манастиря. Збірник був брудний, обшарпаний, а «Слово» в кінці того збірника й зовсім було заялозене, що й розібратися в ньому трудно було. Сам хазяїн не знав, що то за річ причеплена була до збірника і яка їй ціна. Перші видавці в Москві й Петербурзі слабо розбиралися в висловах зворотах нашої давнини. При затраті ориґіналу в пожежі в багатьох місцях «Слово» залишилося таємницею назавжди, бо видавці не все розшифрували.

Багато «смітників науки» ховають залишки нашої культури. Ось у Галле український науковець відкрив одне таке наукове звалище й видобув полтавця Тодорського, що вчився там в XVIII ст. і перекладав на давню слов'яно-українську мову протестанського письменника Арндта «Правдиве християнство». Твори Тодорського впливали на Св. Тихона Задонського, а через нього і на єрарха Сергія, патріярха московського при радянській владі. Такі несподіванки криють у собі чужі «смітники науки».

Нам польські науковці відкрили Леонарда з Бончі чи Лаврика, як вони його зневажливо називають. Для нас і нашої молоді він один із сотень культурних діячів, що їх доля з давніх часів порозсипала й далі розсипує по культурних осередках Европи. Таких осередків нараховано до 20-ти (див. вище).

В одному з таких осередків навчився, мабуть ґотики й «Лаврик» перед тим, як довелося йому осістися в Бончі на довгий час перед перекладом латинського ориґіналу на польську мову. Трудився він в XV ст. на користь польської культури, і за те в XX столітті польські науковці труд його назвали «найподлішим», а самого перекладача причислили до категорії «п'яних».

За таку вдячність навряд чи буде втішений дух нашого земляка. І нам, живим, не особливо радісно слухати такі оцінки нашим культурникам. Це наука нашим талановитим нащадкам, в Україні й на розсіянні «сущим». Праця рідному народові дала б свої плоди й заслужила б подяку, а на чужому полі засохла

безплідно з наведеною атестацією проф. А. Брюкнера. що до «чужинця» поставився звисока-презирливо.

Не тільки XV століття створювало нам Лавриків, тобто працівників на полі чужої культури. Впродовж усього XVI століття велика сила культурних діячів змушена буда віддавати свої здібності на культурну працю серед чужого оточення. Продовжується це й в XVII і XVIII століттях. Доля згаданого Тодорського не викликає замилування в наш час. В Европі він захоплюється Арндтом. Повернувшись на батьківщину, він стає придворним проповідником при дворі цариці Лізавети й мовчки зносить нищення його перекладів Синодом.

Чим ближче до нас, тим свідоміша стає еміґрація. Починаючи з Капніста й Орлика така свідомість особливо виразно пробивається наверх. Розпочинаючи оповідання за «Лаврика» з XV ст., ми поставили Шевченків вислів: «Була сила, та позички з'їли».

В XX ст. маємо вже другу хвилю еміґрації. Серед тої еміґрації опинився розумовий цвіт нації. Серед них багато здібних навіть талановитих людей; вони змушені працювати в культурі і на культуру інших народів. Але скрізь і всюди з них пашить національна свідомість. Дивлячись на їх виступи й працю, мусимо в закінченні Шевченків вислів переформувати так: «Жевріла сила, а еміґрація її роздмухала».

V.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Булгаков Ф., Исторія книгопечатанія, т. I, СПБ. 1889.

2. Владиміров П. В., Начало слав. и русск. книгопечатанія в XV и XVI в. (Чтенія в Ист. Общ. Нестора Летописца, Киев, 1894, кн. 8).

3. Сборн. Отд. р. яз. и слов. Ак. Наук, т. 53. 1892.

4. Изв. II Отд. р. яз. и слов. Ак. Наук, т. VII, СПБ. 1902.

5. Pamietnik Literacki, t. I-II, Lwow, 1902.

6. Dzieje Literatury polskiej w zarysie, Warszawa, t. I, 1913.

7. Prace Filologiczne, t. V. — 1889. t. IX — 1914-20.

8. Slavia. Casopis pro slovenskou filologii. Rocnik VII. 1928-1929. (Ruskopolski rekopis z r. 1510)

9. Чтенія в Общ, Ист. и Др. Рос. при Моск. Унив. 1894, кн. I—II.

10. Сірополко С., Швайпольт Фіоль (Укр. книга, V, 1943). (Там і бібліографія).

12. Огієнко І., Історія укр. друкарства, т. І, Львів, 1925.

15. Чижевський Д., Укр. друки в Галле (Укр. книга, V—1943, Краків—Львів). (Там і бібліографія).

16. Копистенський Захарія, «Беседы на 14 посланій ап. Павла», Київ, 1623.

17. Смотрицький Мелетій, Граматики словенскія правильное синтагма, Єв'є, 1619. (Вид. 1771).

18. Галятовський І., Небо новое. Київ, 1665.

19. Соболевський А. И., Переводная литература московськой Руси XIV—XVII в., СПБ., 1903.

20. Шляпкин И., Исторія рус. литературы (Юго-Зап. Русь XVI—XVIII в.), ч. II, 1911.

21. Шляпкин И., Св. Димитрій Ростовскій і его время. СПБ., 1891.

22. Харлампович К., Западно-русск. правосл. школы XVI—XVII в., Казань, 1898.

23. Січинський В., Ґравюри видань Фіоля (Укр. книга, V, 1943).

24. Горняткевич Д., Ukrainica в архівах м. Кракова (Укр. книга, V, 1943). (Там і бібліографія).

25. Зеленко П., Книга в укр. народній словесності (Укр. книга, V, 1943). (Там і бібліографія).

26. Грушевський М., Історія укр. літератури, т. I—V, Відень—Київ, 1921.

27. Єфремов С., Історія укр. письменства, т. І, Київ —Ляйпціґ, 1924.

28. Франко Ів., Нарис історії укр.-руської літератури, Львів, 1910.

29. Каратаєв И., Описаніе славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, т. I, СПБ., 1883.

30. Крип'якевич Ів., Зв'язки Івана Федоровича з Краковом (Українська книга, V—1943).

ERRATA:

Перед читанням тексту просимо справити такі похибки:

Стор.	8	рядок	28	має	бути	«Александрія»,
,,	9	,,	41	,,	,,	1910,
,,	10	,,	5	,,	,,	старішого,
,,	10	,,	28	,,	,,	інкунабула,
,,	11	,,	22	,,	,,	набували,
,,	12	,,	21	,,	,,	Laurentius'a,
,,	19	,,	15	,,	,,	piechota,
,,	19	,,	16	,,	,,	pieszki
,,	20	,,	38	,,	,,	Leonardus,
,,	22	,,	41	бракує слів: V Praze.		

В тексті польському не узгляднено (з браку черенок) правильної транскрипції літери «ен» (ę з гачком), «ж» (ż з точкою) і «у» (ó з рискою).

В тексті словенському не узгляднено літери «ч» (č зі значком).